

ÖNDERLİĞİN BAŞLANGIÇ YILLARI : MUSTAFA KEMAL'İN LİBYA'YI İLK ZİYARETİ, 1908

RACHEL SIMON

Çeviren: TÜTEN ÖZKAYA, Ph. D.

Mustafa Kemal'in Türk - İtalyan savaşında (1911-12) oynadığı rol iyi bilinmektedir; Derne yakınında Ayn el Mansur'da cephe Kumandanıydı. Tüm Berka (Sirenayka) vilâyetinin Kumandanı Enver Bey aynı cephede bulunuyordu. Ankara'daki Cumhurbaşkanlığı Arşivleri'nde, savaş sırasında Mustafa Kemal'in eliyle yazılmış belgeler bulunmaktadır. Ayrıca zamanın gazetelerinde Derne cephesi hakkında bilgi veren yazılar ve fotoğraflar çıkmıştır. Daha sonra, Mustafa Kemal'in cephedeki rolünden ve Enver Bey'le olan anlaşmazlıklarından pek az kimse söz etmiştir. Bu bölge ve sorunları Mustafa Kemal için yabancı değildi.

Mustafa Kemal'in Libya'yı ilk ziyareti kısa süreliydi ve askerî yanı sıra başka bakımdan da önem taşıyordu. Siyasal ve askerî başkaldırının nedenlerini incelemek üzere, 1908 yılının Eylül ayı sonunda İttihad ve Terakki Cemiyeti'nce Libya'ya gönderilmiş ve aynı zamanda Genç Türkler'in buradaki durumunu güçlendirmesi buyrulmuştu. Bu ziyarete ilişkin bilgiler, Mustafa Kemal'in, ölümünden sonra yayımlanan anılarına büyük ölçüde dayalıdır¹. Zamanın

¹ Afetinan, "Atatürk'ü dinledim: Trablusgarp'ta Hürriyete Karşı İsyân", *Bellekten*, Cilt. 8, No. 31, (1944), ss. 387-401. Bu yazı şu kitabında yeniden yayımlanmıştır: *Atatürk'ten Hâtıralar*, Ankara, 1950, ss. 65-83. İlerdeki alıntılar bu kitaptan verilecektir. Bu ziyareten söz eden biyografî kitapları şunlardır: Lord Kinross, *Atatürk. The Rebirth of a Nation*, London, 1964, ss. 31-33; Y. H. Bayur, *Atatürk. Hayatı ve Eseri*, Ankara, 1963, ss. 31-34; J. Bénoist - Mechin, *Le Loup et le Léopard. Mustafa Kemal ou La Mort d'un Empire*, Paris, 1954, ss. 110-111; A. F. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk. Okul ve Genç Subaylık Hatıraları*, İstanbul, 1967, ss. 144-145; H. Froembgen, *Kemal Atatürk. A Biography*, New York, 1937, s. 61; D. von Mikusch, *Mustafa Kemal. Between Europe and Asia. A Biography*, London, 1931, ss. 73-74; I & M. Orga, *Atatürk*, London, 1962, ss. 30-31; C. H. Sherrill, *A Year's Embassy to Mustafa Kemal*, New York, 1934, ss. 27-28; H. C. Armstrong, *Grey Wolf; Mustafa Kemal*, London, 1945, ss. 19-20; C. Erikan, *Komutan Atatürk*, Ankara, 1972, ss. 81-83; J. Mélia, *Mustafa Kemal*, Paris, 1929, s. 15; "Atatürk", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt. I, s. 721; Be - Se, "Türkiye Cumhuriyetinin Bânisi Ata'mızın Hayatı, Hizmetleri ve Ölmez Eserleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, Cilt. 7, no. 74, (1956), s. 141.

belgeleri, Mustafa Kemal'in bu görevine yeni bir ışık tutmaktadır. Belgelerin yazarları, henüz tanımadıkları bu subayın kişiliği ile etkilenmişler, kimi erdemlerini sezmişler ve kişiliğinde büyük bir geleceğin saklı olduğunu anlamışlardır.

O sırada Libya'da durum karışıktı; bu ise pek alışılmamış bir şey değildi. Osmanlılar 1551'de Trablusgarp'ı, daha sonra öteki yerleri ele geçirdiler, ancak deniz korsanlığıyla ün yapmış olan bu bölgedeki yönetimleri her bakımdan yalnız ismen vardı. 1711-1835 yıllarında Libya'yı gerçekte, Karamanlı ailesinden gelen kimseler yönetiyordu. İkinci Osmanlı döneminde (1835-1911) bu bölge çoğu zaman Trablus ve Berka vilâyetlerine ayrılmıştı ve ayrı ayrı yönetiliyordu. Abdülhamit döneminde, Libya'daki Osmanlı ordusunun gücü 1890 yılında yaklaşık 8400 kişiden, 1911 yılında 5000 kişiye düştü; ordunun araç ve gereçleri de eskiydi. Öte yandan, çok sayıda yerel halk, silahlandırılmış olmasına karşın, bu bölgenin askerî gücüne bir katkıda bulunmuyordu, çünkü bunlar askere alınmış güçler değillerdi ve zaman zaman hükümete karşı tehlike bile yaratıyorlardı. Öteki uzak ve aşiretlerin yaşadıkları bölgelere gelince, buralarda Osmanlılar yerel halkı silah altına almayı becerememişlerdi. Gerçekten, Abdülhamit döneminin sonlarında, Hükümet ile yerel halk arasında başlıca anlaşmazlıklara, hükümetin bu durumu değiştirme çabaları ve genel askerliği zorunlu kılması - ki bu ancak 1911 yılında gerçekleştirilebilmişti - yol açmıştı.

Kimi mutasarrıflar Libya'ya yenilikler getirmeye çalıştılsa da, halk genel olarak yenilikleri benimsemek için ilgi ve istek göstermiyordu. O devirde rejim için tehlikeli görülen çok sayıda Genç Türkler ve siyaset adamları Libya'ya sürgüne gönderilmişti. Çoğu tutuklu değildi; burada yönetim işlerinde ve orduda görev yapıyorlar ya da öğretmen, doktor ve tüccar olarak iş görüyorlardı. Siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik görüşlerini tüm ülke yüzeyinde yaymaya çalışıyorlar ve eğitimsel çabalarında gerçekten başarı gösteriyorlardı. İzleyen olaylar, etkilerinin sürekli olmadığını gösterir gibiydi. Abdülhamit döneminde, son Trablus Mutasarrıfı, aynı zamanda Trablus ve Berka vilâyetlerinin Kumandanı olan Recep Paşaydı (1904-1908). Rejim için tehlikeli görülerek, önce yalnız Kumandan olarak, 1896 yılında bu uzak Vilâyete gönderilmişti. Recep Paşa öteki sürgünlere büyük yardım gösteriyor ve onların devrimci çabalarını destekliyordu. Halk onu pek çok seviyor, iyi yürekli ve anlayışlı

bir Mutasarrıf olarak görüyordu. Avrupa'da sürgünde bulunan Genç Türkler, onun emrinde bir Hükümet darbesi gerçekleştirme girişiminde buldukları zaman, Genç Türkler'le yakın ilişkileri bütün açıklığıyla ortaya çıktı. Bu tasarı, onun kusuru olmayan bir ihmâl yüzünden gerçekleşemedi².

Libya'da, Genç Türk Devrimi'ne (23. 7. 08) karşı gösterilen tepkiler birkaç evreden geçmiştir. Bunun başlıca nedeni, değişikliklerin anlamına ve Libya'ya getirdiklerine ilişkin yanlış anlamalardır. Devrim'e karşı tavır değişmesinde, kişisel sıkıntı ve güçlükler de önemli rol oynamıştır. Türkler'le birlikte Araplar'dan oluşan binlerce kişi, 1876 Anayasası'nın geri getirilmesi ve genel af çıkarılması için 26. 7. 08 gecesi Trablusgarp'ta bir gösteri yaptılar. Sevinç ve büyük coşku içinde, Padişahı, Meşrutiyeti, Adalet ve Özgürlüğü kutsayan sloganlar taşıdılar³. Bu ruh durumu çok geçmeden değişti; halk kimi gelişmeleri beğenmedi. Her şeyden önce, af bekledikleri gibi genel nitelikte değildi; yalnız siyasal suçluları kapsıyordu. Böylece, Trablusgarp'ta salıverilenlerin tümü, yerel halk değil, ancak buraya sürülmüş olan tutuklulardı. Genel af bekleyen tüm yerel tutuklular ve yakınları düş kırıklığına uğradılar ve bu davranışı, sözünden dönme olarak nitelediler. 7. 8. 08 günü Trablusgarp'ta tutuklular ayaklanması başgösterdi; ancak nöbetçilerin ateş açmasıyla, tutukluların kaçmaları önlenemedi⁴. Başka bir yanlış anlama ise "özgürlük" sözcüğünde yatıyordu; bu

² S. Story, (ed.), *The Memoires of Ismail Kemal Bey*, London, 1920, çeşitli yerlerde; F. Ahmad, *The Young Turks*, Oxford, 1969, s. 176; G. W. Swanson, *Mahmud Şevket Paşa and the Defence of the Ottoman Empire*, Ph. D. (Doktora) tezi, Bloomington, 1970, ss. 150-151; PRO (İngiliz arşivi), Alvarez'den Lowther'e (İstanbul'da büyükelçi), Trablusgarp, 12. 9. 08, F. O. (İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgeleri), 195/2271; N. S. "Redgeb Pacha", *RMM* (Revue du monde musulman), Cilt. 6, no. 9, (1908), ss. 154-157. Prof. N. Slousch, ihtilâl patlak verdiğinde Bingazi'de bulunuyordu ve ancak Recep Paşa gittikten sonra Trablusgarp'a geldi.

³ PRO, Alvarez'den Lowther'e, Trablusgarp, 27. 7. 08, no. 48, F. O., 195/2271; N. Slousch, "Le nouveau régime turc et Tripoli", *RMM*, Cilt. 6, no. 9, (1908) (İlerde yalnız Slousch olarak geçecektir), s. 54; L. C. Feraud, *Annales tripolitaines*, Tunis, 1927, s. 443.

⁴ PRO, Alvarez'den Lowther'e, Trablusgarp, 9. 8. 08, no. 53, F. O., 195/2271; Slousch, s. 55; *The Jew* (Londra'da İbranice yayımlanan haftalık dergi), Cilt. 12, no. 25, 27. 8. 08, s. 3; Mordekhay Hacoheh tarafından yazılan ve Genazim Arşivi'nde bulunan tarihsiz ve imzasız bir rapor, Tel-Aviv, Slousch Koleksiyonu, dosya 109—A.

sözcük halka anarşiye yakın bir anlam ifade ediyordu. Ayrıca, gayrimüslimleri içine alan “eşitlik” kavramını uygun bulmuyorlardı⁵. Trablus vilâyeti yönetiminde bulunan Genç Türkler, yıllar boyu süren tedirginsizlikten sonra kendilerini güçlü bir durumda görmeye başlamışlar ve ordu ve yerel yönetimdeki siyasal düşmanlarına saldırılarda bulunmaya girişmişlerdi⁶. Büyük bir olasılıkla, yerel halk, yeni rejim üyelerinin eski rejim üyelerine karşı davranışını görüyor ve bu davranışları, halkın hükümet yetkililerine karşı sürekli olarak olumsuz tavır almalarını güçlendiriyordu.

Devrim'den sonra, İstanbul'daki İttihad ve Terakki Cemiyeti temsilcileri (Talat, Cavit ve Rahmi), Sadrazamlığa getirilen, ancak henüz göreve başlamamış olan Kâmil Paşa'yı, Harbiye Nazırı olarak Recep Paşa'yı seçmesi için ikna etti ve sonunda Padişah da bu kararı uygun gördü⁷. Atama yazısı 6. 8. 08'de Trablusgarp'a ulaştı ve üç gün sonra Mutasarrıf kentten ayrıldı. Yeni görevinde hizmet etme olanağı bulamadı, çünkü İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra 16. 8. 08 günü öldü. Bu atama Trablusgarp'ta önce büyük bir sevinç yarattı. Türkler, Araplar ve Avrupalılar olmak üzere birçok kişi, Libya'nın çıkarları doğrultusunda iş görmeye devam edeceği umuduyla, Mutasarrıfı terfi etmesinden dolayı kutlamaya gelmişlerdi⁸. Ancak bu sevinç kısa sürdü, çünkü Recep Paşa'nın, Mutasarrıf Vekili olarak kendi yerine, halkın nefret ettiği eski mektupçusu Bekir Sami Bey'i (o sırada Mutasarrıf olarak Cebel-i Garbi'de bulunuyordu) bırakma niyeti öğrenildi. Geçmişte onu Vilâyetten kovmaya çalışmışlarsa da, Recep Paşa'nın koruması yüzünden bu işi başaramamışlardı⁹. Halkın bu atamaya karşı kızgınlığı büyüktü. 8. 8. 08 tarihinde 3000'i aşkın kişi, önce Belediye binası yanında, daha sonra Hükümet Konağı'nın tam karşısında bulunan ve Karamanlı Ahmet Paşa adını taşıyan büyük camiye giderek bu atama kararına karşı gösteri yaptı. Trablus-

⁵ *The Jew*, adı geçen dergi.

⁶ Alvarez, adı geçen dosya, not 4; ASD (Archivio Storico e Diplomatico, Roma), Saman'dan MFA'ya, Trablusgarp, 7. 8. 08, Tel. no. 2442, SP. pac. 5.

⁷ Ahmad, ss. 20-21.

⁸ Alvarez, adı geçen dosya, not 4; *The Jew*, adı geçen dergi; G. Castellini, *Tunisi e Tripoli*, Torino, 1911, ss. 196-197, değişik bir görüş getiriyor.

⁹ ASD, Bernabei'den MFA'ya, Trablusgarp, 28. 9. 07, no. 1377/493, SP, pac. 5; Slousch, ss. 56-57; Orga, s. 30; A. M. Sforza, *Esplorazioni e prigionia in Libia*, Milano, 1919, ss. 155-156.

garp'taki Genç Türkler'ce gönderilen ve Bekir Sami Bey'in Mutasarrıf Vekili olarak atama kararının, tüm halk tarafından - gerçekte hiç kimsenin düşüncesi sorulmadan - uygun görüldüğünü ileri süren telgrafi protesto etti. Heyecana gelen yerel halk, Genç Türkler'in tümünün Vilâyetten uzaklaştırılmasını istedi. Kendilerini yatıştırılmaya çalışan bir memura saldırıda bile bulundular. Bu memur, ancak Trablusgarp Belediye Reisi Karamanlı Hasûne Paşa'nın aracılığı sayesinde kurtarıldı. Mutasarrıfa, vekili hakkındaki kararını değiştirmesi istemiyle birçok delegasyonlar gönderildi. Bu delegasyonlar ayrıca, Mutasarrıf'ın tüm Genç Türkler'i beraberinde götürmesi için ısrar ettiler. Recep Paşa rıza göstermek zorunda kaldı. Trablusgarp ordu birliğinin Kurmay Başkanı General Muhammed Ali Sami Paşa Mutasarrıf Vekili olarak atandı. Mutasarrıf ise, 9. 8. 08 sabahı erkenden, hiçbir tören yapılmadan Vilâyetten sessizce ayrıldı ve 198-250 kadar sürgünü, tüm giderleri ödeyerek, beraberinde götürdü¹⁰. Bu olaylara ilişkin haberler, Recep Paşa ve sürgünlerin İstanbul'a geldikleri en geç 1908 yılının Ağustos ayı ortasında İstanbul'a ulaşmış olmalıdır.

Libya ve İmparatorluk içinde, değişiklikten pek hoşlanmayan tek yer Trablusgarp değildi¹¹. Bingazi halkı da, değişikliklere karşı en baştan beri olumsuz tavır almıştı. Mutasarrıf Galip Paşa, Anayasa'nın geri getirildiğini bildiren telgrafi halka yüksek sesle okudu ve bunun şükranla karşılınması gerekli bir lütuf olduğunu belirtti. Haber kentte hızla yayıldı, ancak yalnız Genç Türkler bu olayın onuruna gösteri yaptılar¹². Arap ileri gelenleri çekingen ve kuşkulu davranıyorlardı. Meşrutiyet'in sürekliliğine ilişkin büyük bir güven beslemiyorlar ve eski duruma dönüşün olanaklı olduğunu düşünüyorlardı. Bu Arap eşrafı, istibdat rejiminin aniden çöküşünün yol açtığı konuşma özgürlüğünü ve başkaldırı eğilimini hoşnutsuzlukla karşılıyorlardı¹³. Somut örnekler verilmemekle beraber, uzaklığı ve Senusiler'le Bedeviler'in etkisi yüzünden, daha geleneksel ve dışa kapalı

¹⁰ Slousch, s. 57; N. Slousch, "À Tripoli", *RMM*, Cilt. 6, (1908), s. 272.

¹¹ E. Kedourie, "The Impact of the Young Turk Revolution in the Arabic-speaking Provinces of the Ottoman Empire", *Arabic Political Memoires and Other Studies*, London, 1974, ss. 124-161 (Libya hakkında: ss. 130-132, 139, 145-146).

¹² PRO, Fontana'dan Lowther'e, Bingazi, 20. 8. 08, 21. 12. 08, no. 16, 25, F. O., 195/2271.

¹³ PRO, Fontana'dan Lowther'e, Bingazi, 7. 9. 08, no. 17, F. O., 195/2271.

olan Bingazi'deki tavrın, gerçekten Devrim'e çok daha karşı olması olasıdır. Ayrıca, Berka Mutasarrıfı Genç Türkler'den olmamakla beraber Meşrutiyet'e düşman da olmayan tembel bir kişiydi. Bingazi'deki Britanya Konsolosu R. Fontana, Mutasarrıf'ın kişiliği hakkında şöyle bir yorum yapıyordu: Bingazi Mutasarrıfı, "iyi niyetli olmakla beraber zayıf iradeli ve hatta cansız bir kişiydi. Araplar arasında az bir etkiye sahip olduğu ve Türk memurları üzerinde hiçbir yetkisi bulunmadığı görünüyordu. Verdiği sözleri çoğu kez yerine getirmiyordu ve engelleme tehlikesi bulunmaksızın rahatlıkla yerine getirebileceği en kolay görevlerden bile kaçınma eğiliminde görünüyordu. Dost ve düşmanlarının onayını sağlayacak türden görevleri yerine getirmek için hiçbir istek göstermezdi, çünkü bu tür görevler güç gelebilir ya da kişisel dikkatini gerektirebilirdi. Bununla beraber Hükümet Konağı'na düzenli olarak giderdi ve görünüşte, yapılacak bol bol işleri vardı. Ancak hiçbir işi gereği gibi yapmazdı"¹⁴. Mutasarrıf, bu rejim çöktüğü takdirde suçlu görülmemesi için çok tedbirli davranıyordu. Nitekim, örneğin, Devrim'in hemen ardından Genç Türkler'in Trablusgarp'ta yürüttükleri enerjik eğitimsel faaliyetlerin tersine olarak, Bingazi'de eğitim alanına yenilik getirmek için hiçbir şey yapmıyordu¹⁵. Konsolos'un bu raporları, Bingazi'de halkın Devrim'e karşı duyduğu kızgınlık dışında, belli bir direnme durumunun varlığını göstermiyordu. Trablusgarp'a yakın Zliten köyünde, halk, yerel yöneticiye karşı silahlı bir saldırıda bulundu, ancak yönetici kaçarak canını kurtardı¹⁶. Siyasal şiddet eylemleri gerçekte az sayıda olmakla beraber, siyasal durumun gergin oluşu korku veriyordu.

İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez Komitesi, Libya'daki siyasal durumu düzeltmek için ivedilikle harekete geçmeyi kararlaştırdı. Çok sayıda Genç Türk'ün Vilâyet dışına kovulmuş olduğu gerçeği, Komite'yi uyarmış olabilir. Zayıf bir yönetime, küçük bir orduya ve hükümetten çok kendi aşiret ve dinsel reislerine bağlı bulunan silahlanmış huzursuz bir halka sahip uzak bir Vilâyet olması nede-

¹⁴ PRO, Fontana'dan Lowther'e, Bingazi, 21. 12. 08, no. 25, F. O., 195/2271.

¹⁵ Aynı dosya. Eğitimsel faaliyetler için bk.: PRO, Alvarez'den Lowther'e, Trablusgarp, 26. 6. 10, F. O., 160/27; ASD, Pestalozza'dan MFA'ya, Trablusgarp, 24. 6. 10, no. 734/306, SP, pac. 7; N. S., "L'Enseignement de la langue turque à Tripoli", *RMM*, Cilt. 6, (1908), s. 153.

¹⁶ PRO, Alvarez'den Lowther'e, Trablusgarp, 17. 10. 08, no. 65, F. O., 195/2271; *The Jew*, adı geçen dergi.

niyle, ayaklanma ve İmparatorluk'tan kopma tehlikesi ciddi olarak başgöstermişti. Selânik'te toplanan Merkez Komitesi, durumu gözden geçirme göreviyle Erkân-ı Harp Kolağası Mustafa Kemal'i Libya'ya göndermeyi kararlaştırdı. Mustafa Kemal, 1908 yılının Eylül ayı sonunda Trablusgarp'a geldi¹⁷.

Anılarında¹⁸, Mustafa Kemal, kimi Cemiyet üyelerinin kendisini yanlarından uzaklaştırmak istemeleri nedeniyle bu tehlikeli göreve getirildiğine ilişkin inancını belirtmiştir. Önceleri duraksamakla birlikte, daha sonra bunun önemli bir görev olması nedeniyle gitmek zorunda olduğu hakkında kararını verdi. Trablusgarp'ta Vilâyetin siyasal ve askerî durumunu, Liva Kumandanı İbrahim Paşa ile görüştü. Mustafa Kemal, ayaklanan ve kenti elinde bulunduran halka karşı, askerî birliklerin, buldukları yerlerde herhangi bir önlem alma niyetinde olmadıklarını iyice anladı. Sonunda, karşıt grubla, karargâhları olan büyük camide görüşmeye karar verdi. Oraya, beraberinde yalnız güvenilir bir çevirmen olduğu halde tek başına gitti. Grubun elebaşları ile görüştüktan sonra bunların, görevlerinden atılmaktan korkan memurlar olduklarını gördü. Hükümetin, kendilerini işten çıkarma düşüncesi bulunmadığına dair söz verdi. Daha sonra Mustafa Kemal, grup önderlerinden yaşlı ve saygıdeğer bir şeyhle görüştü. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin daha önce benzer görevle ve aynı yetki mektubuyla kendisi gibi üç kişi daha göndermiş olduğunu bu görüşme sayesinde öğrendi. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nce, yanlarından uzaklaştırılmak amacıyla buraya gönderildiğine dair tahmini güçlendi ve yeteneklerini kanıtlama isteği daha da şiddetlendi. Kendisine, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı bir kişi olarak değil, sorumluluklarının bilincinde bağımsız bir kişi olarak davranılmasını istedi. Şeyh, Mustafa Kemal'in sözlerine güvenebileceğini anladı ve daha önce Cemiyet tarafından gönderilmiş ve tutuklanmış olan görevlileri salıvermeye razı oldu. Mustafa Kemal, çevresinde toplanan halka da dikkatini çevirdi. Onlara din kardeşleri olarak seslenerek, çok iyi anladıkları ortak kardeşlik duygusu uyandırdı. İçte birliğe dayalı yeni rejimin gücünü vurguladı. Mustafa Kemal,

¹⁷ PRO, Alvarez'den Lowther'e, Trablusgarp, 9. 10. 08, no. 63, F. O., 195/2271.

¹⁸ Afetinan, ss. 65-76; bk.: not I ve C. T. Karasapan, *Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Ankara, 1960, s. 206; C Kutay, "Trablusgarp'ta bir avuç kahraman", *Tarih Sohbetleri*, Cilt. 4, İstanbul, 1967, s. 52.

bu gücün ancak Devlet'i korumada kullanılacağına dair söz verdi ve halkı, İmparatorluğun yararı için güç ve çabalarını birleştirmeye çağırdı.

Trablusgarp'ta bulunan Britanya ve İtalyan konsolosları, ancak Mustafa Kemal'in halk önünde yaptığı ve kendilerinin de hazır buldukları konuşmalar hakkında bilgi vermişlerdir. Ayrıca, Mustafa Kemal ile özel konuşmalar yaparak, kendisini daha yakından tanıma olanağını elde etmişlerdi. Anılarında önemle üstünde durulan ayaklanma durumundan ancak üstü kapalı olarak söz ediyorlardı. Trablusgarp'ta siyasal bilinçlenme güç kazanıyordu; Türkler ve Araplar siyasal partiler oluşturmaya başlamışlardı. Mustafa Kemal, doğal olarak, kendisini Anayasacı olarak gösteriyordu. Britanya Konsolosu J. Alvarez, "Genç Türk Partisi Selânik Komitesi'nin temsilcisi olarak Kolağası Kemal Bey'in..." Trablusgarp'taki faaliyetleri hakkında rapor veriyordu¹⁹. "Beklenildiği gibi, Selânik İttihad ve Terakki Cemiyeti'nce izlenen politika ve amaçları konusunda koyu bir bilgisizlik, ilkeleri hakkında ise ondan da koyu bir düşünce karmaşası gördü. Bu nedenle görevi büyük ölçüde eğitimsel bir nitelik taşıyordu ve yaptığı çok sayıda konuşmalarda, Anayasacılar'ın, temelde Hilâfet ile Saltanat'ın birliğine ya da Şeriat'a, v.s. karşı olduğuna dair asılsız düşünceleri ortadan kaldırmaya çalışıyordu"²⁰. Alvarez, halkın tedirginliğine yol açan başlıca iki neden olduğunu belirtiyordu: İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin hareket ve faaliyetleri konusunda yanlış anlamalara neden olan bilgi yoksunluğu; dinin durumu ve geleneksel Devlet ve Toplum kavramları hakkında duyulan kaygı. Trablusgarp'taki İtalyan Konsolos Vekili Piacentini, Mustafa Kemal'in birçok Arapla görüşüğünü ve onlara Meşrutiyet'in yararlarından söz ettiğini bildirmiştir. Genç Türkler'in programını açıklamış ve 32 yıllık bir tutsaklıktan kurtulmuş olan ülkelerinin toplumsal ve kültürel kalkınması ("La patria") uğruna çabalarını birleştirmeleri için Türk Afrikası'nın tüm halkına çağrıda bulunmuştu²¹. Bu noktada, Mustafa Kemal, yurttaşlar arasında egemen olması gerekli birlik duygusunu yeniden vurguluyor ve gelişme doğrultusunda ilerlemelerinde ısrar ediyordu.

¹⁹ Alvarez, adı geçen dosya, not 17.

²⁰ Aynı dosya, not. 16.

²¹ ASD, Piacentini'den MFA'ya, Trablusgarp, 18. 10. 08, no. 940/394, SP, pac. 5.

Britanya Konsolosu, Mustafa Kemal'in, sonraki meslek yaşamında tanınmış kimi özelliklerine dikkat çekmiştir. Raporunun başında "görevin böylece büyük ölçüde eğitimsel nitelikte olduğunu" anlattıktan sonra, Alvarez, Mustafa Kemal'in halkı inandırıcı yeteneğini tanımlamaya devam ediyordu: "Beş gün kadar önce, Partisince izlenen ilke ve amaçlara dair dikkat çekici açıklıkla yaptığı konuşmasını dinledikten ve her sınıf halk temsilcisinin yer aldığı geniş seyirci topluluğu tarafından coşkuyla alkışlandığını gördükten sonra, onun etkili ve akıcı üslupla düşüncelerini dile getiren bir konuşmacı olduğuna tanıklık edebilirim"²². Yirmi yaşlarından itibaren, Mustafa Kemal, açık seçik ve etkili muhakemesini dinlemek için daima istekli olan dinleyicilerini inandırıcı güce sahip, tanınmış bir konuşmacıydı. Türkçe'yi çok iyi bilmedikleri olası olan (Mustafa Kemal Arapça çevirmenden yararlanıyordu) Trablusgarp halkı, önderliğinin bu ilk evresinde bile tartışmaları sonunda, O'nun düşüncelerini benimsiyorlar ve konuşmalarını zevkle dinliyorlardı. Yıllar sonra Mustafa Kemal kendisini, değişiklikler gereksinmesini ve güç durumları açıklayan, halk kitlelerine temel bilgiler veren bir halk öğretmeni olarak görüyordu. Bu özelliği, Trablusgarp'a yaptığı ziyareti sırasında dikkati çekmiş bulunmaktadır.

Mustafa Kemal ile arasında geçen özel bir konuşmadan sonra Britanya Konsolosu şu yorumu yapmıştır: "Geçen gün bana uğramıştı ve kendisinin çok sakin ve az konuşan bir ruh durumu içinde bulunduğu dikkat etme olanağını elde etmiştim. Bende, daha sonra doğrulanacağına inandığım, enerjik ve kararlı mizaca sahip bir kişi izlenimi bıraktı. Dikkatimi çeken bazı yerel anarşik eğilimler sürdüğü takdirde, bu iki özellik ergeç gerekli görülebilir"²³. 1908 yılında Alvarez, ateşli bir konuşmacı olan ve söyleşiden hoşlanan Mustafa Kemal'in aynı zamanda ciddi ve az konuşan bir kişiliğe sahip olduğuna dikkati çekmiştir. Konsolos, konuşunun özel kişiliğe sahip olması sayesinde, ilerde kesinlikle önemli bir rol oynayacağından emindi.

Bu ziyaretin, Trablusgarp'ın siyasal yaşamı üzerinde oldukça önemli etkisi olmuştur. "Kemal Bey'in gelişinden beri... Muttehidyn (aynen alınmıştır) ve Watania adlı iki ayrı parti birleşti ve

²² Alvarez, adı geçen dosya, not 16.

²³ Aynı dosya, not 17.

şimdi “El İttihad El Watany” ya da Vatan İttihadı adı altında tek parti oluşturmaktadır. Ne Terakkiciler, ne de Vatan İttihadçıları, Selânik’li Özgürlükçü Modernistler’in kendilerinden bekledikleri belirli düzeye belki de erişemediler. Bununla beraber, her türlü siyasal partilerin Trablusgarp’ta bütünüyle yeni şeyler olduğu gerçekleri kuşkusuz gözönünde tutulacaktır. Siyasal bakımından, bu ülke, Padişahın Avrupa ve Asya’daki vilâyetlerine kıyasla, İmparatorluk içinde ayrı bir yer tutmaktadır ve sonuç olarak Osmanlı ulusal duygusu yerel olarak gelişmeye gereksinme göstermektedir”²⁴. Konsolos’un raporlarından, Mustafa Kemal’in, Trablusgarp’ta olayların gelişmesinden hoşnut kaldığı ve önerilerine, kimi önemli kişilerce olumlu tepki gösterildiği anlaşılmaktadır. Yukarıda Alvarez’in sözünü ettiği halka açık toplantıda, Mustafa Kemal’e “Şeyh Ali Hayat Efendi ustalıkla yardımcı olmuştur. Trablusgarp’taki Şeriat Mahkemesi’nin Başkâtibi olmakla beraber istibdat rejiminin zararları, ırk, din, dil ayrımı yapmaksızın tüm Osmanlılar’ın Terakki adına ortak tavır alma gereksinmesini sözünü sakınmaz biçimde açıklamasıyla dikkati çekmiş bir Terakkici önderdi. Burada ulema arasında benzeri görülmemiş bu tür Özgürlükçülük itirafı, bana bildirildiğine göre, sarığından ya da görevinden yoksun bırakılmasını söyleyen gerici ulemayı pek çok heyecanlandırmıştı. . .”²⁵ İleri gelen yerel bir din adamının dostluğunu kazanmak, Alvarez’in, “kişisel nefret ya da kırgınlığın partilerin yapısına geniş ölçüde girdiğinden”²⁶ kuşku duymasına karşın, İttihad ve Terakki Cemiyeti için önemli sayılabilecek bir başarı sayılmaktadır. Alvarez’in bu düşüncesi, yerel durumun gereği olarak pek olasıdır, ancak elde edilen başarının değerini azaltmaz. Kimi halk, Mustafa Kemal’in pek başarılı olduğunu düşünmüyordu. Uzun yıllar sonra Dr. Muhammed Fuad Şükrü, Libya ulusal önderi Beşir - es - Sâdavi’nin biyoğrafisinde, bu önderin, İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne karşı derin bir nefret duyduğunu, çünkü bu Cemiyet’in Hilâfeti yıkmak istediğine inandığını ve birçok Libyalı’nın da aynı görüşü paylaştıklarını belirtiyordu. Fuad Şükrü’ye göre, İttihad ve Terakki Cemiyeti kendilerini Partiye çekmeye çalışmış ve bu amaçla Mustafa Kemal’i Trablusgarp’a göndermiş, ancak Mustafa Kemal

²⁴ Alvarez, adı geçen dosya, not 17.

²⁵ Aynı dosya, not 16

²⁶ Aynı dosya.

hiç bir başarı elde edememiştir, çünkü halk Genç Türkler'i putperestler olarak görmeye devam etmiştir. Ancak, Madaniya Kardeşlik Cemiyeti'nin ileri gelen dinsel kişileri, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne karşı beslenen bu tür düşünceleri değiştirebilmişti²⁷. Zamanın raporlarında görüldüğü gibi, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Trablusgarp'taki etkisi en baştan beri güçlüydü. Siyasal gelişmeler yüzünden ve aradan uzun zaman geçmiş olduğundan, Şükrü'nün izlenimleri, görüldüğü gibi, tarafsız olmaktan uzaktır. Başka biri ise, bu ziyaret sayesinde, olumlu yönde değişiklikler yapılacağına ilişkin büyük inanç besliyordu. Musevi öğretmeni ve bilgini Mordekhay Hacoheh, Trablusgarp sokaklarında güvenliğin sağlanması konusunda duyduğu kaygıyı, Londra'da İbranice yayımlanan haftalık dergide şu sözlerle anlatıyordu: "Buraya olayları gözden geçirmek üzere gelen Genç Türk temsilcisi sayesinde, gerçek ve doğrunun egemen olacağını umuyoruz. Ayrıca, düzeni sağlamak üzere kent sokaklarına polisler yerleştirilerek, halkın barış ve güvenliği arttırılacaktır"²⁸. Daha sonraki bir yorumda söz edildiği gibi, Mustafa Kemal'e ayrıca yerel milis kuvvetlerini yeniden düzenlemesi buyrulmuştu²⁹. Hacoheh'in bu faaliyetlerden söz ettiği anlaşılmaktadır.

Trablusgarp'taki garnizon askerleri 19. 10. 08 sabahı Meşrutiyet'e bağlılık antını içtiler. Aynı gün Mustafa Kemal, genel durumu ve Meşrutiyet Partisi'nin bu bölgeden beklediklerini inceleme görevini sürdürmek üzere bir gemiyle Bingazi'ye yola çıktı³⁰. İki sivil kişiyle birlikte Bingazi'ye geldi³¹. Anlarında belirttiğine göre³², burada oturmakta olan arkadaşı Dr. Mustafa Şevket, kendisini karşıladı ve bölgeyi gözden geçirmesi için ısrar etti. Daha sonra yerel polis Müdürü Hüseyin Bey, Mutasarrıf Galip Paşa ve alay Kumandanı Arif

²⁷ Muḥammad Fū'ad Shukrī, *Milād dawlat Lībīa al-ḥadītha*, Kâhire, 1957, Cilt. 2, s. 423.

²⁸ *The Jew*, Cilt. 12, no. 40, 10. 12. 08, s. 16.

²⁹ Amīn Muḥammad Sa'īd, *Sīrat Muḥtafa Kamāl bāshā*, Kâhire, 1922. s. 6.

³⁰ Piacentini, adı geçen dosya, not 21; Alvarez, adı geçen dosya, not 16; PRO, Alvarez'den Lowther'e, Trablusgarp, 21. 10. 08, no. 66, F. O., 195/2271.

³¹ Fontana, adı geçen dosya, not 14. Mustafa Kemal o sırada henüz binbaşı değildi ve Ekim ayının sonlarına doğru Bingazi'ye geldi. Kedourie, s. 146, ziyarete ilişkin bilgi, yazarının kimliği belirtilmeden bu belgeden alınmıştır. Trablusgarp'a yapılan ziyareten söz etmemiştir.

³² Afetinan, ss. 77-83; Kinross, ss. 32-33.

Bey'le tanıştı³³. Mustafa Kemal, gerçek yetkinin, emrinde çok sayıda silahlı kişinin bulunduğu, aşiret reisi şeyh Mansur'un elinde bulunduğunu çok kısa zamanda anladı. Hükümet yetkilileri şeyh Mansur'a karşı çıkmaya cesaret gösteremediklerinden, Mustafa Kemal harekete geçmeye karar verdi. Düzmece bir askerî manevrada, askerî birlikler şeyhin evini sardı ve şeyh teslim oldu. Harekete geçmeden önce Mustafa Kemal, "alaylı" saflarından gelen ve hareketlerinde kusur bulunmasından korkan askerleri yatıştırmayı becerdi. Onları böyle bir şeyin söz konusu olmadığına inandırarak, saygı ve güvenlerini kazanmayı başardı.

Bingazi'deki Britanya Konsolosu Fontana, yukarda sözü edilen olayların ilk ve aralıklı evrelerinin nasıl olmak gerektiğini açıklamıştır. Raporu olaylardan yaklaşık 6-8 hafta sonra gönderilmiştir ve kimi eksiklikleri içermektedir. Mustafa Kemal protokole uygun olarak karşılandı: "Selânik İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden genç bir Türk binbaşı, beraberinde iki sivil olduğu halde Ekim ayı başında Bingazi'ye geldi. Askerî bando eşliğinde iskelede Mutasarrıf tarafından karşılandılar ve büyük bir ilgi ve saygı gördüler"³⁴. Bu sözler, ziyarete daha az resmî bir hava veren anılarındaki bilgiden biraz değişiklidir. Daha sonra Mustafa Kemal kentin siyasal olaylarını incelemeye başladı. "Yalnız Türk yetkilileriyle birkaç subaydan oluşmasından ve Bingazi'deki geniş Arap toplumunun temsilci üyelerini içine almamasından ötürü eleştirilen Genç Türk Kulübü'nü hemen yeniden örgütlemeye giriştiler. Selânik İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı ve aynı çalışma programını izleyen bir cemiyet ya da kulüb durumuna getirerek değişik bir biçim verdiler. Arap eşrafından Emhaysi Paşa ve Recep Ali Yusuf olmak üzere iki kişinin bu Kulüb'e katılması sağlandı ve Mutasarrıf Kulüb'ün Başkanı seçildi"³⁵. Trablusgarp'ta olduğu gibi, Bingazi'de de Mustafa Kemal aynı anda iki siyasal görevi bulunduğunu gördü: yerel Genç Türkler'in siyasal programını, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin doktrinleri doğrultusunda düzeltmek; Kulübü, yerel halktan hiç kimseyi içine almadan yalnız hükümet görevlilerinden oluşan ve dışı kapalı bir Türk Kulübü yerine, Osmanlı faaliyet yeri durumuna getirmek. Kulübü siyasal

³³ Arif Bey hakkında bilgi için bk.: ASD, Bernabei'den MFA'ya, Bingazi, 4. 8. 08, no. 753/277, SP, pac. 5.

³⁴ Fontana, adı geçen dosya, not 14.

³⁵ Aynı dosya.

bakımdan yeniden örgütledikten ve içine kimi Arap unsurlarını aldıktan sonra Mustafa Kemal, Trablusgarp'ta yapmış olduğu gibi, büyük toplantılar düzenleyerek ve halkın önünde konuşmalar yaparak Kulüb lehinde bir propaganda kampanyası başlatmayı kararlaştırdı. Bingazi'de, Trablusgarp'ta olduğundan daha büyük güçlüklerle karşılaştı, çünkü bu bölge dışı daha kapalı ve halkı, düşünce ve davranışlarında, din ve geleneklerine daha çok bağlıydı. Siyasal ve toplumsal değişikliklerin kimilerine, çok ivedilikle gerçekleştirilmiş gibi görünmesi ve alışılmış otoritenin dışında başka hiç bir otorite tanımamaları pek olasıdır. "Bu arada Binbaşı, Selânik ve İstanbul'daki Cemiyetlerin program ve siyasal amaçlarını açıklamak, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan türlü ırk ve dinden tüm insanların içten desteğini elde etmek ve Padişaha bağlı kalarak, özgürlüğün sağlanması ve yeni Anayasa'nın barışçı yolda geliştirilmesi uğrunda harcadıkları çabaları anlatmak amacıyla, Arap eşrafını toplantıya çağdırdı.

Binbaşı giriş sözlerine son verince, yaşlı bir Arap hemen ayağa kalktı ve konuşmak için izin istedi. Araplar'ın, Allah, Peygamber ve Padişah, yani Halife olmak üzere üç otorite tanıdıklarını söyledi. Ve, Binbaşı ya da meslekdaşlarının, görevlerinin Padişah hazretleri tarafından bilindiğini ve onaylandığını göstermek için Padişah'tan beraberlerinde bir tavsiye mektubu ya da başka tür itimat mektupları getirip getirmediğini sordu. Verilen yanıt olumsuz olduğundan, yaşlı Arap, kendisinin ve arkadaşlarının bu görevi ciddi bir görev olarak kabul edemeyeceklerini bildirdi ve toplantı dağıldı.

Bingazi'de Genç Türk Kulübü'nü, ellerinden gelen en iyi biçimde yeniden örgütledikten sonra, Binbaşı ve iki arkadaşı dönüş yolculuğuna çıktılar. Arap eşrafını ve ilgisiz Arap halkını, Genç Türkler'in düşünceleri ile uzlaştırma çabalarının - amacı doğrultusunda ustalıklı harcanmasına karşın - başarısızlıkla sonuçlandığı görünüyordu. Bingazi'de ileri gelen Araplar'dan biri, Arap eşrafının ve önderlerinin, Genç Türk faaliyetlerine genel olarak güvensizlikle baktıklarını ve yasal hükümdarları olarak yalnız Halife'yi Padişah kabul ettiklerini ve sonradan suçlanabileceklerini düşünerek kulübün faaliyetlerine katılmaktan kaçındıklarını sonradan bana bildirmişti"³⁶.

Bu büyük bir başarısızlık gibi görünmekle beraber, başka durumlarda daha büyük başarılar elde edildiği görünmektedir. İleri gelen

³⁶ Fontana, adı geçen dosya, not 14.

Araplar'ın, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yerel faaliyetlerine katıldıkları ve Parlâmento'daki Bingazi delegelerinin bu Cemiyetten oldukları anımsanmalıdır³⁷. Fontana, Mustafa Kemal'in kentteki yaşantısı ile ilgili başka hiç bir olaydan söz etmemiş ve Mustafa Kemal'in kişiliği hakkında da yorum yapmamıştır. "Arap eşrafını ve ilgisiz Arap halkını Genç Türkler'in düşünceleri ile uzlaştırma çabalarının... ustalıklı harcanmasına karşın" diyerek yalnız bir kez kişisel görüşünü belirtmiştir. Bu sözler, Genç Türkler'in halk arasında tutulmalarını sağlamak amacıyla, Mustafa Kemal'in etkili ve enerjik davranışını tanımlayan Britanya Konsolosu'nun, gerçek durumu olduğundan daha az vurgulayan anlatım tarzı gibi görünmektedir. Bingazi'deki görevi, Trablusgarp'ta olduğundan daha güçlü ve bu nedenle sonuç daha az başarılıydı. İttihad ve Terakki Cemiyeti, birçok üyesinin uzun yıllar bu ülkede acılar çektiklerinden ve umut beslediklerinden olsa gerek, Libya'ya karşı özel duygular beslemeyi sürdürmüştür. Cemiyet burada durumu düzeltmeye çalışmakla beraber, aynı zamanda eski rejimin izlediği politikaya geri dönüş yaptı: Libya yine sürgünler ülkesi olmaya devam etti; yalnız bu kez sürülenler "Meşrutiyet düşmanlarıydı".

Tanınmış bir kişinin ruhsal gelişmesini ayrıntılı olarak incelemeye çalışmak ve kişiliğinin oluştuğu evreleri izlemek daima ilginçtir. Kişinin bazı karakter özelliklerinin, henüz çok erken bir evrede belirlendiğini görmek zaman zaman şaşırtıcıdır. Mustafa Kemal'in yaşamının ilk yılları hakkında çok sayıda ana kaynaklar bulunmamaktadır. Son zamanlarda ortaya çıkan tanımlayıcı yazıların çoğu doğru olmakla birlikte, hayranlık, unutkanlık ya da yarışma duygularıyla bulanıklaştırılmış olabilirler. O devre ait her kanıt parçası, O'nun kişiliğini daha iyi anlamamızda yardımcı olur. Daha Libya'da bulunduğu sırada, ciddiyeti ve az konuşması yanı sıra, örgütçü, konuşmacı ve öğretmen olarak nitelikleri dikkati çekiyordu. Libya'daki siyasal yaşamı bir düzene ve disipline sokacaktı. Bu ilişkilerin sonradan, savaş sırasında, Osmanlılar ile Libyalılar arasındaki ilişkiler bakımından yararlı olduğu bile varsayılabilir.

³⁷ Ahmad, ss. 87, 173; ASD, Mayor'dan MFA'ya, İstanbul, 7. 5. 11, no. 1922/568, SP, pac. 24; PRO, HC'nin içişleri danışmanı, Mısır, Kâhire, 10. 5. 15, no. 340/25, F. O., 141/653